

10. Головин А. Ю. Криминалистическая систематика : [монографія] / А. Ю. Головин ; под общ. ред. Н. П. Яблокова. – М. : ЛексЭст, 2002. – 308 с.
11. Чурилов С. Н. Методика расследования преступлений. Общие положения / С. Н. Чурилов. – М. : Юстицинформ, 2009. – 232 с.
12. Малярова В. О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків : теорія та практика : [монографія] / В. О. Малярова ; за ред. С. М. Гусарова. – Х. : Діса плюс, 2013. – 422 с.
13. Образцов В. А. Криминалистическая классификация преступлений / В. А. Образцов. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. – 176 с.
14. Смелік В. Б. Кореляційні зв'язки між окремими видами злочинів у сфері підприємництва (проблеми методики розслідування) : дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. Б. Смелік. – Х., 2005. – 243 с.
15. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 2-е изд. доп. – 334 с.
16. Беляков А. А. Классификация преступлений, связанных со взрывами / А. А. Беляков // Вестник криминалистики. – 2003. – Вып. 3(7). – С. 45–52.
17. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія / В. В. Тіщенко. – О. : Фенікс, 2007. – 260 с.
18. Щур Б. В. Криміналістична класифікація злочинів та її роль в диференціації криміналістичних методик / Б. В. Щур // Європейські перспективи. – 2011. – № 1. – Ч. 2. – С. 140–144.
19. Криминалистика : [учеб. для вузов] / [И. Ф. Герасимов, Я. Л. Драпкин, Е. П. Ищенко и др.] ; под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 2000. – 672 с.
20. Криминалистика : [учебник] / [Б. Е. Богданов, А. Н. Васильев, В. Я. Колдин и др.] ; отв. ред. А. Н. Васильев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1971. – 564 с.
21. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений / И. Ф. Герасимов. – Свердловск : Средне Уральское книжное издательство, 1975. – 184 с.
22. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений : [текст лекции] / А. Н. Колесниченко. – Х. : Юрид. ин-т, 1976. – 28 с.
23. Баев О. Я. Основы криминалистики : [курс лекций] / О. Я. Баев. – М. : Экзамен, 2001. – 288 с.
24. Криминалистика : [учебник] / под общ. ред. Е. П. Ищенко, А. Г. Филиппова. – М. : Высшее образование, 2007. – 1276 с.
25. Журавель В. А. Криміналістичні методики : сучасні наукові концепції : [монографія] / В. А. Журавель. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2012. – 304 с.

СІРЕНКО О.В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
(Національний університет
державної податкової служби України)

УДК 343.98

**ВІКТИМОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ
ПРОФІЛАКТИКИ КРАДІЖОК, ГРАБЕЖІВ ТА РОЗБІЙНИХ НАПАДІВ,
ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ**

У статті розглянуто віктимологічні аспекти криміналістичної профілактики крадіжок, грабежів та розбійних нападів, вчинених неповнолітніми. Акцентовано увагу на доцільності розробки методики попередження крадіжок, грабежів та розбійних нападів з урахуванням віктимологічних факторів.

Ключові слова: криміналістична профілактика, віктимологічна профілактика, неповнолітній, крадіжка, грабіж, розбійний напад.

В статье рассмотрены виктимологические аспекты криминалистической профилактики краж, грабежей и разбойных нападений, совершенных несовершеннолетними. Акцентируется внимание на целесообразности разработки методики предупреждения краж, грабежей и разбойных нападений с учетом виктимологических факторов.

Ключевые слова: криминалистическая профилактика, виктимологическая профилактика, несовершеннолетний, кража, грабеж, разбойное нападение.

The article describes the forensic aspects of victimization prevention of thefts, robberies and assaults committed by juveniles. The attention is focused on the feasibility of developing methods prevent thefts, robberies and assaults, taking into account factors of victimization.

Key words: forensic prevention, prevention of victimization, minor, theft, robbery, armed assaults.

Вступ. Незважаючи на численні праці з питань криміналістичної профілактики, багато аспектів залишаються спірними й дискусійними та потребують подальших досліджень.

Для здійснення ефективної профілактики необхідно виявляти не лише осіб, здатних до вчинення злочинів, але й тих, які можуть стати потенційними жертвами. Саме через виявлення осіб, які найчастіше в певних ситуаціях стають жертвою, та встановлення, у яких саме віктимологічних ситуаціях це відбувається, можна досягти більш дієвої та конкретної профілактичної роботи правоохоронних органів.

У різні часові періоди на необхідність розробки проблем криміналістичної профілактики злочинів вказували Є.В. Владимиров, Г.О. Зільберквіт, Ю.Д. Каценельсон, Г.О. Олександров, П.І. Тарасов-Родіонов та інші.

Знайшли вирішення окремі сторони цієї проблеми в роботах Р.С. Белкіна, А.Ф. Волобуєва, В.Ф. Зудіна, Г.Г. Зуйкова, Н.І. Клименко, О.Н. Колесніченка, В.П. Колмакова, В.О. Коновалової, В.О. Ледашева, В.К. Лисиченка, В.Г. Лукашевича, Г.А. Матусовського, Г.М. Мінковського, І.Я. Фрідмана, В.М. Шевчука, В.Ю. Шепітька, М.П. Яблокова та інших.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд віктимологічних аспектів криміналістичної профілактики як перспективного напрямку протидії крадіжкам, грабежам та розбійним нападам, вчинених неповнолітніми, оскільки не останню роль у генезисі злочинності неповнолітніх відіграє потерпіль.

Результати дослідження. Проводячи профілактичні заходи необхідно пам'ятати, що потенційні потерпілі також потребують профілактичного впливу. Загально визнано, що віктимологічна профілактика – це система взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних, громадських та індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення й усунення або нейтралізацію чинників, які формують особисту чи масову можливість стати жертвою злочину.

До основних напрямів віктимологічної профілактики відносять такі: зниження рівня розповсюдження індивідуальної віктимності шляхом проведення для визначених категорій і груп громадян спеціальних загальнопрофілактичних заходів віктимологічного характеру; зниження потенційної індивідуальної віктимності конкретних громадян шляхом проведення з ними профілактичних заходів індивідуального характеру; попередження повторної віктимізації шляхом проведення індивідуальної профілактичної роботи з віктимними потерпілими, включаючи заходи щодо виявлення й усунення в їх поведінці таких особливостей, які й у подальшому можуть сприяти виникненню або несприятливому для них розвитку нових кримінальних ситуацій.

Метою сучасної віктимологічної профілактики є забезпечення безпеки громадян від реальних або потенційних злочинних посягань. Її об'єктом виступають фактори, що формують індивідуальну чи масову віктимність; обставини віктимної ситуації та процес віктимізації.

Залежно від мети й завдань віктимологічна профілактика поділяється на три рівні: загальносоціальний, спеціальний та індивідуальний. Загальносоціальний рівень включає заходи, пов'язані з вирішенням соціально-економічних і культурно-виховних завдань, спрямованих на усунення чи нейтралізацію факторів, що сприяють процесу віктимізації людей.

Віктимологічну профілактику насамперед необхідно спрямувати на розвиток позитивних якостей особи й стримування розвитку негативних, вона повинна прищеплювати повагу до закону та моральних норм.

Здійснюючи профілактику крадіжок, грабежів, розбійних нападів, вчинених неповнолітніми, необхідно більше уваги приділяти кримінологічній інформації. Нині система профілактичного обліку осіб, які становлять оперативний інтерес, не враховує їхні віктимологічні якості й, як наслідок, не може слугувати джерелом об'єктивної інформації. Водночас законослухняні особи, які володіють високою потенційною віктимністю, взагалі залишаються поза полем зору правоохоронних органів. Віктимологічний облік дозволить скоротити кількість осіб, які перебувають на обліку як потенційні правопорушники, і зосередити увагу на особах, які потребують посиленних заходів щодо забезпечення їхньої особистої й майнової безпеки (для осіб із позитивною поведінкою він повинен бути добровільним) [1, с. 248].

Для посилення ефективності боротьби з крадіжками, грабежами та розбійними нападами, вчиненими неповнолітніми, потрібно застосовувати заходи віктимологічної профілактики, а саме: вивчення інформації, яка стосується місця, часу, способу вчинення злочину, особи злочинця та особи жертви; інформування громадян про конкретні злочини, способи та методи їх вчинення через засоби масової інформації; виявлення осіб, здатних стати жертвою злочину; встановлення віктимологічних ситуацій, за яких особа імовірніше може стати жертвою злочину; інформування громадян про приводи до розвитку конфліктів і про ознаки осіб, які мають до них схильність; створення теле- і радіопередач, у яких розповідалося б про те, як поводити себе в небезпечній ситуації; враховувати віктимологічно небезпечні місця під час здійснення будівництва житлових будинків; проводити в дошкільних та навчальних закладах тренінги із засвоєння прийомів самозахисту та користування засобами індивідуального захисту.

Загальна віктимологічна профілактика включає правову пропаганду, роз'яснювальну роботу з населенням, яка має на меті показати небезпеку й розповсюдженість тих чи інших злочинів (звичайно, з дотриманням почуття міри), способи дій і хитрощів злочинців; для цього можуть бути використані бесіди з населенням, ЗМІ та ін.; навчання окремих груп, категорій осіб, які займають посади або виконують обов'язки, пов'язані з підвищеним ризиком; заходи щодо активізації населення, спрямовані на те, щоб громадяни встановлювали індивідуальні засоби технічного захисту свого житла, сигналізацію; заходи, що забезпечують збереженість майна в готелях, гуртожитках (організацію камер схову, пропускну режиму, навчання обслуговуючого персоналу); безпосереднє спостереження за особами, які ведуть себе необачно в громадських місцях, і своєчасне втручання у віктимонебезпечні ситуації і т. д. [1, с. 263].

Серед заходів віктимологічної профілактики крадіжок, грабежів та розбійних нападів, вчинених неповнолітніми, на нашу думку, потрібно:

1. Здійснювати інформаційно-аналітичне забезпечення віктимологічної профілактики крадіжок, грабежів та розбійних нападів, вчинених неповнолітніми. Із цією метою необхідно створити банк даних щодо осіб, які потерпіли від злочинів, учинених неповнолітніми, у яких необхідно зазначати: 1) від якого злочину, вчиненого неповнолітнім, особа стала потерпілою; 2) ознаки, що характеризують особу потерпілого, поведінку потерпілого, стан потерпілого, зв'язок між злочинцем і потерпілим, криміногенну ситуацію, шкоду, заподіяну потерпілому.

2. Проводити бесіди з населенням, виступати та публікуватися в засобах масової інформації з метою роз'яснювальної роботи щодо поширеності й характеру злочинів, які вчинюються неповнолітніми та особливостей психології неповнолітніх злочинців, особливо їхніх злочинних груп.

3. Давати рекомендації щодо поведінки у випадку зустрічі з неповнолітніми з девіантною поведінкою, спираючись на принципи теорії ненасильства. Такі рекомендації повинні бути чіткими й даватися фахівцями, переважно психологами, які мають досвід роботи з такими особами.

4. Роз'яснювати необхідність завжди вести себе обачно, дотримуючись вимог забезпечення власної безпеки.

Що стосується спеціальної віктимологічної профілактики, то вона складається з трьох основних компонентів: 1) загальної віктимологічної профілактики, яка включає виявлення причин злочинів і умов, які сприяють їх вчиненню, якщо вони пов'язані з особою й поведінкою потерпілих та усунення цих причин і умов; 2) індивідуальної віктимологічної профілактики, що включає: а) виявлення осіб, які, судячи з їх поведінки чи сукупності особистісних характеристик, із найбільшою вірогідністю можуть виявитися жертвами злочинців; б) організацію щодо цих осіб заходів виховання, навчання, забезпечення особистої безпеки. 3) невідкладної віктимологічної профілактики, що включає запобігання конкретним злочинам, які замислюються й підготовлюються з використанням захис-

них ресурсів потенційної жертви, а також тактичних можливостей, що виникають під час організації профілактичної роботи «від потерпілого» [1, с. 245].

Говорячи про здійснення віктимологічної профілактики на спеціальному рівні, не можна оминути й такий фактор, як насильство в сім'ї. Адже досить часто підлітки, які були його свідками або жертвами, стають на шлях злочину й вже їхніми жертвами стають батьки або інші дорослі члени сім'ї й не лише вони. Діти, виховані в атмосфері жорстокості й насильства в більшості випадків також стають насильниками.

На боротьбу з насильством у сім'ї спрямовано Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», прийнятий 15 листопада 2001 року. Відповідно до цього закону спеціальними заходами з попередження насильства в сім'ї є такі: офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї; офіційне попередження про неприпустимість віктимної поведінки щодо насильства в сім'ї; взяття на профілактичний облік членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї; захисний припис; стягнення коштів на утримання жертв насильства в сім'ї в спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї [2].

Одним із заходів спеціальної віктимологічної профілактики потрібно розглядати архітектуру. Так, у багатьох країнах, проектуючи міські райони й селища, архітектори намагалися звести до мінімуму закриті, віктимогенні місця, що суттєво ускладнює напад на громадян. Будинки в селищах розташовують так, що входи й вікна добре видно сусідам.

На жаль, в Україні ця практика не настільки поширена. Досить часто йдеться не про архітектуру, яка б зводила до мінімуму існування віктимогенних місць, а про елементарне освітлення вулиць. Особливо актуальною ця проблема є для невеликих та віддалених від столиці міст і селищ.

Водночас, як засвідчує практика, мешканці багатоквартирних будинків, найчастіше не знають один одного в обличчя, а значить, і не завжди здатні помітити сторонню особу. Крім того, не у всіх будинках є консьєржі чи сторожі, які могли б відслідковувати ситуацію й реагувати відповідно, коли з'явиться підозріла особа.

Високою віктимністю характеризуються глухі двори, темні вулиці та під'їзди, незамкнені підвали та горища, ліфти, які є саме тими місцями, де найбільш часто вчинюються злочини, серед яких переважно грабежі, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, звалтування та вбивства.

Для зменшення віктимності таких місць необхідно територію навколо будинків засаджувати не густими та високими кущами й деревами, а встановлювати невисокі паркани, висаджувати низькі кущі. Що стосується підвалів і горищ, то вони повинні бути обладнані міцними та надійними замками.

Проектуючи будинки, потрібно враховувати те, що під'їзд повинен мати якнайменше закутків, які не освітлюються й не проглядаються.

У більшості країн, де існує заборона на зберігання й носіння зброї, законодавцем дозволено носіння й використання газових пістолетів і аерозольних балончиків, електрошокерів, світлових пістолетів, застосування яких може на деякий час вивести нападників з ладу й дозволяє жертві вжити відповідні заходи захисту [3, с. 186].

У багатьох країнах практично у всіх навчальних закладах читають лекції з прикладної віктимології. Навіть у дитячих садках малюки проходять первинний віктимологічний інструктаж, корисні рекомендації: не сідати в автомобіль до сторонньої людини; не заходити до незнайомих людей додому; не входити в ліфт із незнайомими людьми тощо. У школах і вищих навчальних закладах бажаючі можуть не лише прослухати лекцію з віктимології, але й пройти спеціальний тренінг: засвоїти прийоми самозахисту, відпрацювати до автоматизму методику застосування індивідуальних захисних засобів [3, с. 187].

Такий досвід потрібно поширювати і в Україні, особливу увагу приділяючи не лише зустрічам і бесідам із малюками, учнями й студентами, але й з батьками, адже саме батьки є прикладом для наслідування та авторитетом для дітей.

Саме тому, на нашу думку, необхідно серед заходів спеціальної віктимологічної профілактики застосовувати такі: організацію зустрічей з особами, які мають найбільший ступінь ризику стати жертвою злочину, під час цих зустрічей проводити тематичні бесіди з правил поведінки в громадських місцях стосовно того, як не стати жертвою нападу у вечірній та нічний час, як вести себе під час зустрічі з групою неповнолітніх, які налаштовані агресивно; проведення роботи із сім'ями, у яких панує насильство та жорстокість. На нашу думку, цю роботу потрібно проводити в таких напрямках: проведення спеціальних бесід з особою, яка насаджує атмосферу насильства та жорстокості в кон-

кретній сім'ї із залученням психологів, які є спеціалістами у сфері сімейних стосунків; проведення тематичних бесід як із батьками, так і з їхніми дітьми для того, щоб забезпечити останніх від можливого злочину; створення мереж спеціалізованих установ як для жертв насильства, так і для осіб, які не мають житла й змушені жити на вулиці; вирішення питань освітлення вулиць, скверів, особливо в тих місцях, які є найбільш віктимогенними; домагатися встановлення віктимологічних вимог профілактики щодо архітектури та здійснення будівництва для того, щоб територія навколо будинків засаджувалася низькорослими кущами та деревами, встановлювалися низенькі паркани, обладнувалися підвали та горища надійними замками та освітленням для того, щоб у під'їздах було якомога менше темних, а значить, небезпечних закутків. Основне навантаження у вирішенні таких завдань повинно лягти на органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання та відділи внутрішніх справ.

Загальновиголошеною є думка фахівців про те, що індивідуальна віктимологічна профілактика полягає у виявленні осіб із підвищеною віктимністю й проведенні з ними профілактично-виховних заходів, спрямованих на зниження ризику стати жертвою злочинних посягань [4, с. 160].

Об'єктом індивідуальної профілактики є конкретна особа, а тому і профілактична робота організується, зважаючи на конкретну особу.

Потенційна жертва може виділятися своїм способом життя чи експресивною поведінкою, внаслідок неправильної оцінки злочинця чи своїми необережними або визиваючими діями може провокувати злочин, спеціально наражатися на особливий ризик, гуляючи наодинці темними вулицями.

У будь-якому випадку існуючі методики й способи запобігання злочинним конфліктам розраховані на середньостатистичні ситуації, які не дають оптимальних рецептів під час конкретних нападів на конкретну особу [5, с. 349].

Як зазначають фахівці, щоб відпрацювати систему впливу на певну особу, необхідно мати повне уявлення про неї як про особистість. Таке уявлення, як мінімум, складається із знань позитивних і негативних рис морально-психологічного обличчя цієї особи й оцінки потенцій її загальної й спеціальної віктимності, тобто того, як можуть негативно проявитись ті чи інші особисті якості в небезпечних ситуаціях. Чим більш широке коло можливих небезпечних ситуацій, тим більш складна оцінка віктимності [1, с. 268].

Д.В. Рівман пропонує розглядати заходи індивідуальної віктимологічної ситуації, виходячи з типотворюючих характеристик поведінки потерпілих, до яких відносяться індивідуальна віктимологічна профілактика щодо агресивних потерпілих, активних потерпілих, ініціативних потерпілих, пасивних потерпілих, некритичних потерпілих [1, с. 269].

У правовому вихованні повинні використовуватися такі організаційні форми, як пропаганда, агітація, навчання й просвітництво, залучення до фактичної діяльності. Впливаючи на правосвідомість, правове виховання повинно спиратися на моральні та політичні погляди, соціально-культурні й інші уявлення людей, тобто на різні сфери свідомості.

З огляду на значну кількість злочинів проти власності, які вчиняються неповнолітніми, особливу увагу необхідно звернути на застосування таких заходів віктимологічної профілактики, як ознайомлення громадян з особливостями злочинної діяльності крадіїв і грабіжників, найбільш характерних для них місць і способів вчинення цього виду злочинів, а також публікація рекомендацій, як не стати жертвою крадія, грабіжника, як забезпечити житло, автомобіль, гаманець тощо.

Проведення заходів індивідуальної віктимологічної профілактики має ряд проблем, що насамперед пов'язано з односторонністю її здійснення. Практично не ведеться робота з виявлення осіб, які володіють підвищеною віктимністю, що викликано фактичною відсутністю методики виявлення таких осіб.

Виявлення потенційних потерпілих може будуватися в трьох напрямках залежно від ситуації, коли, виявляючи й аналізуючи обстановку, можна виявити конкретних потенційно вразливих у цій обстановці осіб; злочинця, коли шляхом вивчення його зв'язків або типової поведінки, визначаємо коло можливих потенційних потерпілих від нього; потерпілого, коли «вихід» на конкретну особу знаходить у ньому якості підвищеної віктимності.

Виявлення потенційних потерпілих і організація щодо цих осіб профілактичної роботи повинні будуватися як на вихідних для подальшої практичної конкретизації типологіях, що вже існують, так і класифікаціях потерпілих (нехай і недосконалих), якими сьогодні керується віктимологія [1, с. 257].

Необхідно розробляти методики попередження окремих видів злочинів з урахуванням віктимологічних факторів. Залежно від виду злочину й характеру шкоди, яка може бути заподіяна потерпіло-

му, передбачаються заходи забезпечення його безпеки й нейтралізації злочинця. Звичайно, найбільш детально необхідно розробити варіанти забезпечення безпеки в тих випадках, коли є можливим заподіяння шкоди життю й здоров'ю.

Врахування віктимологічних факторів є необхідним під час здійснення криміналістичної профілактики. На нашу думку, насамперед це стосується діяльності слідчого. Так, до заходів віктимологічної профілактики належить забезпечення конфіденційності даних про потерпілу особу відповідно до вимог ст. 15 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Зокрема, нерозголошення відомостей про осіб, взятих під захист, може здійснюватися шляхом: а) обмеження відомостей про особу в матеріалах перевірки (заявах, поясненнях тощо), а також протоколах слідчих дій та інших матеріалах кримінального провадження, заміни прізвища, імені, по батькові в цих документах псевдонімами за постановою органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчого, прокурора або за ухвалою слідчого судді, суду про зміну анкетних даних. Ці постанови (ухвали) до матеріалів справи не приєднуються, а зберігаються окремо в органі, у провадженні якого знаходиться кримінальне провадження; б) проведення впізнання особи поза візуальним та аудіоспостереженням того, кого впізнають, з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства; в) неоголошення будь-яким способом дійсних анкетних даних про осіб, які взяті під захист і підлягають виклику в судове засідання; г) виклику до суду цієї особи виключно через орган, який здійснює заходи безпеки; д) накладення тимчасової заборони на видачу відомостей про особу, взятую під захист, адресними бюро, паспортними службами, підрозділами Державтоінспекції, довідковими службами АТС та іншими державними інформаційно-довідковими службами [6].

Роз'яснювальна робота слідчого відіграє немаловажну роль у віктимологічній профілактиці злочинів і може полягати у виступах перед населенням у засобах масової інформації, у проведенні індивідуальних бесід з учасниками кримінального провадження, наданні їм рекомендацій щодо поведінки, якщо наявна загроза вчинення стосовно них злочинів.

Висновки. З огляду на вищевикладене можемо зробити висновок, що розробка рекомендацій зі здійснення криміналістичної профілактики крадіжок, грабежів та розбійних нападів має здійснюватись на основі профілактичних заходів, розроблених кримінологією, та нормах, закріплених у кримінальному процесуальному законодавстві. Поряд із заходами криміналістичної профілактики має здійснюватись і віктимологічна профілактика крадіжок, грабежів та розбійних нападів, вчинених неповнолітніми.

Розробка заходів криміналістичної профілактики з врахуванням віктимологічних факторів на сьогоднішній день залишається незавершеною й потребує подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Ривман Д.В. Кримінальна віктимологія / Д.В. Ривман. – СПб. : Питер, 2002. – 304 с.
2. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11.2001 р. № 2789-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>.
3. Иншаков С.М. Зарубежная криминология / С.М. Иншаков. – М. : Инфра-М ; М. : Норма, 1997. – 383 с.
4. Курс криминології: Загальна частина / за ред. О.М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
5. Туляков В.О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 / В.О. Туляков ; Одеська національна юридична академія. – О., 2001. – 352 с.
6. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 р. № 3782-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>.

